

יואב זיסמן

שיטת רש"י ב"תרי ותרי"

- א. מבוא
- ב. עיקרי השיטה
- ג. תרי ותרי בכשרות לכהונה
- ד. תרי ותרי בפסול גברא
- ה. סיכום

א. מבוא

גזירת הכתוב (דברים יז, ו; שם יט, טו) היא ששני עדים המעידים בפני בית דין בחזקת כשרות, נאמנים לבירורי המציאות הנדרשים לכל דיני התורה. אולם מה נאמר כששתי כתי עדים מכחישות זו את זו?

בדבר זה ישנן שתי שיטות מפורסמות בראשונים. דעת הרי"ד¹ (על כתובות כג, א) היא, ש"תרי ותרי" הוא ספקא דאורייתא. בטעמו ניתן לומר, שמאחר שאין אנו יכולים להכריע כנגד אף אחת מכתי העדים, הנידון נשאר בספק. לעומת זאת, שיטת הרא"ש (כתובות ב, סימן כא) ורוב הראשונים² היא, שתרי ותרי הוא ספקא דרבנן, ומדאורייתא אוקי מילתא אחזקתיה, כלומר מדין תורה הנידון חוזר לדין שהיה לו לולא העידו העדים, אלא שחכמים החמירו לעשותו ספק. בטעמם ניתן לומר, שכיוון שלא ניתן ליישם את הכלל ש"על פי שני עדים יקום דבר", מדאורייתא יש להתעלם מהם ולברר את המציאות באופנים אחרים.

ומהי שיטת רש"י?

הגמרא בכתובות (כו, א-ב) דנה במחלוקת תנאים לגבי העלאה לכהונה על פי עד אחד, ומעמידה את המחלוקת במקרה הבא:

הכא במאי עסקינן – דמוחזק לן באבוה דהאי דכהן הוא, ונפק עליה קלא דבן גרושה או בן חלוצה הוא ואחתיניה, ואתא עד אחד ואמר ידענא ביה דכהן הוא ואסקיניה, ואתו בי תרי ואמרי בן גרושה ובן חלוצה הוא ואחתיניה, ואתא עד אחד ואמר ידענא ביה דכהן הוא.

¹ ויש אומרים שזוהי גם שיטת הרמב"ם ועוד ראשונים. ראה אנציקלופדיה תלמודית ערך "הכחשה", הערה 24.

² ראה אנציקלופדיה תלמודית ערך "הכחשה", הערה 25.

פשטות הדברים לפי רש"י היא, שעסקינן באדם המוחזק ככהן מכוח חזקת אביו, שיצא עליו קול שהוא בן גרושה או בן חלוצה ופסול לכהונה. ואף על פי שקול אינו עדות, משום מעלת כהונה הורידהו ממנה עד שייבדק הדבר. ואכן, נמצא עד אחד שיעיד על כשרותו, וכיוון שעד אחד נאמן לעומת קול, החזירוהו לכהונה. לאחר מכן העידו שניים ופסלוהו, ולבסוף נמצא עד נוסף שיעיד על כשרותו. מהמשך הגמרא מובן, שלכל הדעות אם רק ניתן לצרף שני עדים שאינם מעידים כאחד, יש בעדות העדים המכשירים כדי להעמיד את הכהן בחזקת כשרות, חרף העדים הפוסלים.

ומבאר רש"י (כתובות כו, ב – ד"ה ואנן) בטעם הדבר :

ואי קשיא, תרי ותרי נינהו! אוקי תרי לבהדי תרי ואוקמינן אחזקיה קמייתא דאסקיניה על פי עד הראשון שהוא נאמן, דהא אכתי אין עוררין, דקול לאו עוררין הוא.

תוספות (שם – ד"ה אנן) מקשים על רש"י מפירושו לסוגיית ינאי המלך (קידושין סו, א-ב), בה מבואר שמי שהוא כהן בחזקת אביו, והעידו שני עדים שאמו נשבתה בידי גויים טרם לידתו ונפסלה לכהונה, ושניים אחרים העידו שלא נשבתה, אין להעמידו בחזקת כשרות. ומוסיף שם רש"י (שם סו, א – ד"ה סמוך) :

ואי אמרת אוקי תרי לבהדי תרי ואוקי איתתא אחזקתה, הני מילי אי היא קמן והיתה באה לבית דין להתירה, אבל בנה זה הנדון אין לו חזקה דכשרות שהרי מעידים על תחילת לידתו בפסול.

קושיית תוספות היא על הסתירה לכאורה בין פירושי רש"י לשתי הסוגיות. מדוע באחת מועילה חזקת הכשרות במקום תרי ותרי, ובאחרת לא? וכבר טרחו לישבה רביס³. אולם למרות התירוצים המקומיים שמצאתי בכתובים, התקשיתי בענייני ביישוב דברי רש"י בפירושי על סוגיות שונות בש"ס, באופן עקבי והגיוני. לבסוף עלה בידי בעזרת ה' לחרוז את המקורות בכללים מוגדרים, והרי הם לשיפוטכם.

ב. עיקרי השיטה

נראה שרש"י סובר שתרי ותרי אכן יוצרים ספק בבירור המציאות, אלא שבמקרה שנתחדש ספק בחזקה קיימת, התורה הנהיגה שאין ספק מוציא מידי ודאי, אלא יש להעמיד את הנידון על חזקתו. הספק לעניין זה, כמו כל הספקות בתורה, נוצר רק בתפיסתו הסובייקטיבית של הדיין, שהרי קמי שמיא המציאות גליא, ולכן גם החזקה עליה יועמד הנידון היא החזקה הסובייקטיבית שהתקיימה ברגע שלפני חידוש הספק. היוצא מכאן

³ עיין שיטה מקובצת כתובות כו, ב, החל מד"ה עוד כתב עד סוף העניין; פני יהושע, כתובות כו, ב על רש"י ד"ה ואנן; שב שמעתתא שמעתא ו, פרק טז (בסברתו אחזו רביס); שערי שמחה מהדורא תנינא, פתח השער, פרק יב.

הוא, שבמקרה של תרי ותרי הכת השנייה יוצרת ספק, אולם הנהגת התורה היא לדבוק בעדות הכת הראשונה שבשעתה יצרה חזקה ודאית.

אולם, כל זאת אמור בסתם חזקות, אך חזקות המצריכות בירור ודאי בעדים כמו קידושין וגירושין, קיימות רק מכוח היות המעשה מבורר. לכן כאשר מוטל הבירור בספק בשל כת עדים שנייה, הוא נעקר ממקומו בוודאות, וניעורה החזקה דמעיקרא שהיתה לנידון לפני שהעידו בו שתי כתי העדים. מכל מקום, במקרים מיוחדים כגון שטרות קידושין וגירושין שנזרקו לאשה, שניים מעידים שנפלו קרוב לו ושניים מעידים שנפלו קרוב לה, מודה רש"י (יבמות לא, א – ד"ה הכי) שחכמים החמירו להחשיב תרי ותרי כספיקא דרבנן.

ג. תרי ותרי בכשרות לכהונה

שבויה אף היא דבר שבערווה⁴ המצריך בירור להוציאה מחזקת היתר. לכן, אם היו מעידים שניים שאמו של ינאי נשבתה ושניים היו מעידים שלא נשבתה, והיתה באה לפנינו לשאול האם היא מותרת לכהן, היתה נענית בחיוב, וחזקת האם היתה מועילה לבנה⁵, להחזיק אף אותו בכשרות. אבל כשמלכתחילה הנידון הוא, האם הבן חלל כי אמו שאינה לפנינו נשבתה, נראה שלשיטת רש"י פסילתו אינה דבר שבערווה. מצד האם, היא אינה לפנינו שתיאסר, ומצד הבן, אין מעידים במעשה אלא בטבע ברייתו של הכהן. בנוסף, אף על גב שההורדה מהכהונה עוקרת את חזקתו, אין הדבר מצריך בירור, שכפי שמדאורייתא אין צורך בבירור להעלאה לכהונה⁶ גם אין צורך בבירור להורדה ממנה⁷. לכן כשתרי פוסלים ותרי מכשירים יועמד בחזקת חלל. אין לתמוה על כך שהיות האם לפנינו משליך על דינו של בנה, שכן מצינו גם בסוגיית שני שבילין (משנה טהרות ה, ה; פסחים י, א; גמרא כתובות כז, א).

לעומת זאת, את הסוגיה שבכתובות כו, א-ב, בה אחד העדים המכשירים את הכהן הקדים, יש לבאר על פי פירושו של פני יהושע (בביאורו לדברי רש"י במקום): כל מקום שהאמינה תורה

⁴ ועיין ריטב"א, קידושין סו, א – ד"ה רבא.

⁵ כרבי יוחנן בכתובות יג, ב.

⁶ אלא שביחסין עשו מעלה להצריך שני עדים, כפי שעולה מפירושו רש"י לסוגיה בכתובות כד, ב.

⁷ ואין להביא ראיה לסתור מהתוספתא המובאת בקידושין סו, ב, לפיה בן גרושה ובן חלוצה פסולו בשניים. כי לפירוש אביי שם השניים נדרשים רק כשהכהן עצמו מכחיש את הדברים ומצריך בירור. ואף על גב שהלכה כרבא שדבר שבערווה צריך שניים גם בהיעדר הכחשה, מכל מקום הראיה לדבריו מהתוספתא נדחית. לכן אפשר שלשיטת רש"י כפי שפסילת כהן מחמת מום אינה דבר שבערווה, אלא דיה בעד אחד, כך גם פסילתו מחמת אמו. ואמנם הוא דוחק לפרש את התוספתא שלא כרבא, אך כך משמע גם מפירוש הרשב"ם נכד רש"י לבבא בתרא לב, א, בתחילת העמוד, לפיו מה שאין ערער פחות משניים, הוא דווקא לענין שלא יהיה עד אחד נאמן לסותרו. ועיין בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג ד, תתקעז, ובב"ח אורח חיים, שג – ד"ה ומ"ש ושיחא, לפיהם במניין יע"ל קג"ם נכללו רק מחלוקות אביי ורבא בסברת עצמם ולא בפירוש דברי הקדמונים. מכל מקום, מכאן שדי בעד אחד שלא הוכחש לפסול כהן מחמת אמו, ואין צורך בבירור על הדבר.

עד אחד הרי הוא כשניים, ולכן אף כששניים הכחישו את העד המכשיר, דבריו נדחו רק מחמת שיש בכוחם לפסולו בעדות שקר ודאית. כיוון שכדי לפסול עד בעבירה צריך בירור, כשנצטרף אליו העד השני⁸ והוטל ספק בבירור, חזר העד לחזקת כשרות. מאחר שעקירת החזקה שיצרו דברי העד תלויה בפסילתו, אף היא צריכה בירור, ולכן בטלה למפרע להיות ככל ההכחות, וממילא יש להעמיד את הכהן על החזקה שיצרה עדות העד הראשון כבשאר תרי ותרי⁹.

ד. תרי ותרי בפסול גברא

אבל יש להקשות מסוגיית "שלשה שישבו לקיים את השטר וקרא ערער על אחד מהן" (כתובות כא, ב - כב, א), העוסקת בדין שפסלוהו שני עדים ולאחר מכן הכשירוהו שני עדים אחרים. ומפרש רש"י (שם - ד"ה תרי ותרי): "כי אמרי לא גזל, הוה להו תרי ותרי ולא מתכשר בהכ"י". ואם כדי לפסול אדם בעבירה נצרך בירור, מדוע לא תוחזר לדין חזקת הצדקות שהיתה לו מעיקרא, כשמוטל ספק בעדות העדים המרשיעים? אלא, שיש לבאר שאף על גב שהתורה הנהיגה שבמקום ספק במציאות מעמידים את הנידון על חזקתו הוודאית האחרונה, והיא שהוא כשר לדון, נראה שלצורך הוצאת ממון על ידי בית הדין אין די בחזקה דמעיקרא, עד שתהא שם ראייה ברורה¹⁰. בטעם הדבר נאמר, שלהוצאת ממון ממוחזק נדרשת ראייה לא רק על עצם היות הממון גזול בידו, אלא אף על כשרות העדים המבררים את הדבר¹¹, ועל כשרות הדיינים המקבלים את העדות ומכריעים את הדין. לכן הכת הפוסלת את הדין, מכחישה כל דין שידון.

לפי דברינו, אין לתמוה על כך שכל איש ישראל שלא נפסל כשר להעיד ולדון מכוח חזקת צדקות בלבד, כי בסתם יש בה צד בירור, דמהיכי תיתי שנפסל, וכיוון שהתורה הסתפקה בכך הרי החזקה מועילה כשני עדים. אבל לשיטת רש"י, במקום תרי ותרי המציאות הינה ספק גמור, ואף חזקת הצדקות אינה גדולה משני עדים מכשירים נוספים, שאף הם לא היו מועילים להכריע את הדין לכף זכות מאחר שתרי כמאה.

⁸ לסוברים ששני עדים שהעידו בנפרד מצטרפים.

⁹ אבל אין לומר שחזקת הצדקות של הורי הכהן מצריכה בירור שנישאו באיסור, כדי לעוקרה, לפי שאפשר שאבי האם קיבל קידושיה והיא קיבלה גירושיה בקטנותה ללא ידיעתה, או שידעה שנשבתה וטהורה היא, וכיוון שבאותו הזמן לא היו עדי שביה שתקה, וכן כל כיוצא באלו.

¹⁰ וזוהי גם משמעות דברי הר"י (ט, א בדפי הר"י) - אמר ר' אבא. עיין שם בראייתו.

¹¹ אסור לעשות מעשה על פיהם של עדים פסולים, אף כשדוברים אמת בהכרח, כאמור בתוספות גיטין ד, א - ד"ה מודה, לגבי ממונות והוצאת אשת איש מחזקתה. מכאן שכשרות העדים היא בכלל הנידון שלפנינו.

אלא, שתוספות (כתובות כב, א – ד"ה תרי) מקשים על רש"י מכך שסוגייתנו היא כשיטת רב הונא¹², הסובר שבמקום תרי ותרי כל אחת מהכתות נשאר כשרה לבוא בפני עצמה ולהעיד. ואם כן, לכאורה אף כשישנו ספק בכשרות כל העדים, די בחזקה דמעיקרא שלהם כדי להוציא ממון, שלא כדברינו! יש לתרץ קושיה זו, לפי דברי הרמב"ן (כתובות כא, ב – ד"ה ומסייעי)¹³:

כיון שבאו זו אחר זו, אמרינן זו היא הכשירה. ודמי לבאו לישאל בזה אחר זה דאמרינן לענין טומאה ששניהם טהורין, ואף על גב דהכא לאפוקי ממונא הוא, כיון שבאים בזה אחר זה כשרין, שאין הכחשתן פסול ברור.

כלומר, דברי רב הונא נאמרו דווקא כאשר אחת מכותי העדים המוכחות באה בפני עצמה ומעידה על נידון אחר, מה שאין כן בכל הסוגיות שראינו. את הסברא לחלק ניתן להסביר כך: לזכות העדים המוכחים עומדת לא רק החזקה דמעיקרא, אלא גם גזירת הכתוב שעל פי שני עדים יקום הנידון שלפנינו, ובלבד שישנו צד שיצא מתוקן¹⁴. כלל זה מועיל אף להכריע, שהעדים שהעידו בנידון, כל זמן שאינם פסולים בוודאי, כשרים בהחלט אף להוציא ממון. אין אנו חוששים לכך שמכללא יש בכך משום דחיית עדות מכחשת בנידון אחר ופסילת העדים המעידים אותה, כי מאחר שהנידון האחר אינו צריך הכרע אין אנו חייבים לקבל את העדות עליו. ואף שהעדים האחרים פוסלים את העדים שלפנינו בעדותם, פסול זה נגרר אחר עיקר עדותם שהיא על המעשה שהיה או לא היה, ואינה מענייננו. לעומת זאת, כשתרי מעידים שדיין גזל ושניים מכחישים אותם, הכת הראשונה מעידה במישרין שנפסל בעבירה, ומכחישה במישרין כל דין שידון, וכדלעיל.

ה. סיכום

במקרה ששתי כתי עדים המעידות על הנידון שלפנינו מכחישות זו את זו, אזי לשיטת רש"י, מדאורייתא, הנידון מועמד מספק על החזקה שיצרה הכת הראשונה. אולם הנהגה זו אינה מועילה, כשהנידון הוא מעשה המצריך בירור ודאי, שאז חוזר הנידון לחזקה בה הוחזק לפני קבלת העדויות.

¹² שהלכה כמותו כנגד רב חסדא בשבועות מז, ב. וכן נפסק בשלחן ערוך, חושן משפט לא, א.

¹³ עוסק בביאור דברי הר"ף. לפי ביאורו, אפשר שקרובה שיטת הר"ף להיות כזו של רש"י, אבל שיטת הרמב"ן עצמו אינה כן. כך עולה מחידושי על סוגיית ינאי המלך בקידושין סו, א.

¹⁴ להוציא מקרים שממה נפשך אחד העדים שקרן, כך שהכת פסולה, כגון שבא עד אחד מכת זו ועד אחד מכת זו והעידו בעדות אחרת. אותו דין חל בכל מקרה שממה נפשך ייעשה מעשה על פי כת פסולה, כגון שנתחייב לוה למלוה בשני שטרות, על האחד חתמו עדי הכת האחת ועל האחר חתמו עדי האחרת, ובא לגבות שני השטרות כאחד (שבועות מז, ב).